

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ ИНСТИТУТ ЗА ИСТОРИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ	
Изходящ №	201 г.
Входящ №	382
дата	09.07.2020
София 1113, Бул. Ш. Шумарови преход, № 52, бл. 17 тел.: 02/ 879 20 88 ; факс: 02/ 870 21 91	

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. дфн **Маргарита Захариева Младенова**
на дисертационен труд за присъждане на научната степен „доктор на науките“
в област на висше образование *Хуманитарни науки*
професионално направление 2.2. *История и археология*
научна специалност 05.03.04. *Нова и най-нова обща история*

Автор: *Теодоричка Илиева Готовска-Хенце*

Тема: Българите в чешко-руския книжовен обмен (30-те-60-те години на XIX в.)

Доц. д-р Теодоричка Готовска-Хенце е изследовател в секция „История на света и на международните отношения в ново и най-ново време“ в Института за исторически изследвания към БАН, където работи от 1989 г. Заниманията ѝ с история на Централна Европа обаче започват по-рано – по време на подготовката на първата ѝ дисертация в Карловия университет в Прага, както и при неколкочестните специализации в университети в Айхщед, Болоня и Прага. Основна сфера на научните ѝ интереси са: История на славистиката, българо-чешки културни и политически отношения, история на Централна Европа през XIX –XX в.

Представеният докторски труд на доц. Теодоричка Готовска-Хенце е посветен на тема, която не е получила интердисциплинарно обобщение с оглед на взаимоотношенията между българите и европейския научен свят от началото до 60-те години на XIX в. Спецификата на научното дирене до началото на Българското възрождане, породена от политическите условия в съчетание с историографските виждания на времето, оценяващи само действията на аристокрацията и владетелите, оставя за дълго време българите, лишени от своя аристокрация, извън кръга на обектите, проучвани от дотогавашната наука. Авторката се стреми да обхване българската тема в науката славистика от самото начало – 30-те до 60-те години на XIX в. и проследява историята на чешката и руската наука (големите славистични центрове и изявени личности), както и на ролята на самите българи за тяхното „откриване“ за славистиката на Новото време. Това обстоятелство определя и приносния характер на труда с избора на темата.

Времевият обхват, който е обект на изследването, се определя от появата на българския народ като изследователски обект на славистиката през 1826 г. във връзка с Кирило-методиевото дело до възникването на собствени български изследвания – първата библиография на новобългарски книги на Иван Шопов (издадена в Прага) и

първата българска граматика на братя Цанкови (издадена във Виена). Към този период се отнасят първите изследвания на руски и чешки автори, които насочват научното дирене към българския народ, неговия език и историята на България от епохата на Кирил и Методий и следващите векове. Не на последно място тези виждания играят важна роля за развитието на новобългарското образование. Интердисциплинарността на труда е зададена от изследователската цел да се покаже развитието на представите за българите – от мнението, че те имат тюрко-татарски произход до откриването на славянските характеристики на езика и културата им, разпространението на този възглед и вследствие на това възникването и на съответната научна подготовка за български учени и просветители, създатели на съвременното българско просветно дело. Разбира се, времевият отрязък не може да бъде абсолютно строго ограничен, необходимо е да се вземе предвид равнището, от което тръгват познанията за българите дотогава, както и връзката с тези теми, разглеждани в доакадемичния период. Затова тези два аспекта фигурират сред изследователските задачи, които авторката си поставя, където са включени и първите българи, контактували с руските и чешките учени, както и най-важните фигури на слависти, разработвали българистична тематика в двете страни. Естествена част от целите е и началото на новобългарското образование, началото на славистиката в Хабсбургската монархия и първите български езиковеди, включили се в развитието на българистичната тематика.

Личностите, с които започва изследването на българската тематика, са Йоб Феликс (Геласиус) Добнер и Йозеф Добровски – първите изследователи на Кирило-Методиевската тематика и особено на старобългарския (*staroslověnský*) език. Важна фигура в развитието на зараждащата се славистика е Йерней (Бартоломей) Копитар, малко по-млад колега на Й. Добровски. Й. Копитар последователно разграничава българския език от сръбския, но като създател на Панонската теория за произхода на Кирило-методиевия език, той отрича българския му характер. Така постепенно се оформят две течения в Хабсбургската империя – австрославизмът на Виенската школа, формиран от Й. Копитар и панславизмът на русофилското течение, чийто важен представител е ученикът на Й. Добровски Вацлав Ханка.

От руските учени особено важна роля играят граф Николай Румянцев и неговият кръг от учени-аристократи, както и забележителният изследовател на старобългарската книжнина Константин Ф. Калайдович. Началото на обрата в становищата относно характера на съвременния български език и отношението му към Кирило-методиевия език е поставено от Александър Востоков. Към групата на руските българисти и

палеослависти условно е причислен и сърбинът Вук Караджич, който се намесва в българистичната тема в Русия като почитател на руската наука, въвел в научното дирене важни корекции на дотогавашните представи за българите с основни знания за българския език. Авторката отчита и ролята на българските преселници в Южна Русия за популяризирането на българския език и книжнина в научните среди на империята. Същинските научни занимания с българска проблематика обаче започват след установяването на лични контакти между руски и чешки учени, сред чиито интереси са и езикът и миналото на българите.

Особено приносен в дисертацията е анализът, базиран върху неинтерпретирана досега от повечето изследователи автобиография на П. Й. Шафарик, представяща ранния период от живота му и формирането на научните му възгледи. С това се доказва домашният произход на неговото отношение към славянството и към хуситството като израз на чешкото народностно съзнание, оформило през XIX в. интереса на големия учен към славянството. Този интерес само вторично отразява косвеното влияние на Хердер, след като младият Шафарик вече се е запознал с трудовете на Й. Добровски и Й. Копитар още като ученик в протестантския лицей в Кежмарок.

На П. Й. Шафарик като основна фигура от изследвания период е посветена около половината от обема на първа глава на дисертацията и това не е случайно. Новите моменти, които дисертантката установява в развитието на неговите българистични възгледи, са съществени не само за определяне на мястото му в полагане основите на българистиката, но и са важна част от неговата едновременно романтична мотивация и добросъвестна издирвателска работа, която по необходимост остава фрагментарна, но въпреки това е изключително важна за обективната оценка на Кирило-методиевия език именно като старобългарски език.

Втора глава от дисертацията е посветена на 30-те и началото на 40-те години на XIX в., когато в културния живот все по-широко място заема романтизмът като направление и редица учени и обществени дейци от това време работят под негово влияние в изследването на славистични теми, засягащи културата, фолклора и историята на славянските народи. Обект на изследването са светогледът на тези учени и цялостните им представи за народа и историята, отразени в проучването на езика и културата на славяните (схващани като един народ с множество „племена“). Тук авторката отделя място на личности като Вацлав Ханка, Йозеф Юнгман, Франтишек Ладислав Челаковски, Франтишек Палацки, известни с русофилството си и с подкрепата си за идеята за славянска взаимност. „Славянската древност“ на Шафарик

според авторката е първото славистично издание, в създаването на което се отразява сътрудничеството между руските и чешките слависти. От руска страна в тези процеси участват Пьотр Кьопен, Михаил Погодин, Измаил И. Срезневски, Николай Мурзакевич, Виктор Григорович, Юрий И. Венелин. Един от приносите на авторката е оценката на полемичната страна на „Славянска древност“ на П. Й. Шафарик като произведение, чието написване е провокирано от немски автори, подценяващи ролята и древността на славяните (а оттам и перспективите им за бъдещето) и отхвърлило с обективни аргументи това тяхно становище. Оценено е значението на този мащабен труд за българите, за определяне на мястото им в създаването и разпространението на Кирило-методиевия език.

Следващият труд на Шафарик – „Славянска етнография“ – съдържа повече и по-точни сведения за българите и за българските диалекти, показва познания и за българската диаспора. В тази глава са разгледани връзките на чешките автори с техни руски колеги, като особено е подчертана ролята на Н. Н. Мурзакевич като одески професор, предоставял основни данни за българите както на П. Й. Шафарик, така и на редица руски изследователи и официални институции като Министерство на просвещението и Руската императорска академия на науките. Специално място е отделено на експедицията на Виктор И. Григорович на Балканите и значението ѝ за написването на труда на П. Й. Шафарик „Разцвет на славянската литература в България“, който получава висока оценка и незабавно е преведен на руски, немски, сръбски и български.

Значително място е отделено на дейността на Юрий Венелин и неговата роля не само за изследването на българите като обект на науката, но и за включването им в това изследване като активен субект. Подчертава се оформянето на научния проект на Ю. Венелин като програма за Българското възраждане, осъществена с усилията на одеската българска колония и с личните усилия на Никола Х. Палаузов и В. Априлов. Събирането на етнографски и фолклорни материали се превръща в задача на всички просветени българи, каквито вече са се появили в страната – на първо място сред тях е поставен Неофит Рилски. Специално се отбелязва значението на В. Априлов (установил редовна размяна на книги с Чешкия народен музей) и изобщо на цялата българска колония в Одеса за установяване на контакти не само с руските, но и с пражките учени-слависти. Благодарение на изследваната от авторката кореспонденция на В. Априлов тя установява, че възрожденецът има сериозен принос не само за запознаването на руските и чешките слависти с духовната култура на българите, но и за популяризиране

на техните издания сред българската четяща аудитория, най-вече в руските им преводи. В тази книжовна размяна участва активно Михаил Ф. Раецки, главен настоятел на Руската посолска църква във Виена. Отбелязана е и ролята на Иван Богоров както за книжовния обмен, така и в научно отношение с издаването на неговите „Български народни песни и пословици“, кн. I (1842 г.), на поредицата от негови книги, речници, граматика, за много от които може да се каже, че са първите в България.

Трета глава е посветена на новобългарското образование – неговото създаване и развитие между двата книжовни центъра, които са важни за българите – Русия и Чехия. Подробно е разгледана ролята на Габровското и Копривщенското училище, на В. Априлов, Н. Палаузов и на първия учител в двата града – Неофит Рилски. По-нататък се проследява откриването през 1835 г. на катедри по история и литература на славянските „наречия“ в четири от руските университети, оглавени от титулярите на новите катедри Пьотр Прайс, Измаил Срезневски, Осип Бодянский и Виктор Григорович. Четиримата професори от самото начало са в контакт с дейците на чешкия народен музей – П. Й. Шафарик, В. Ханка и Й. Юнгман, а посещават и Вук Караджич във Виена. Подчертана е ролята на съставената от П. Й. Шафарик учебна концепция и програма за славистично обучение в Прусия. Усилията му за създаване на подобна катедра в пражкия Карло-фердинандов университет след редица превратности започва да си пробива път. Констатирана е ролята на всички усилия на П. Й. Шафарик не само като създаване на програма за обучение, но и като възрожденско дело.

Четвърта глава проследява развитието на научните концепции на славистите и възникването и на техен политически аспект – на панславизма в Русия и австрославизма в Хабсбургската монархия, които макар и да не са приети официално като държавна политика, създават по-добри условия за развитие на славистиката и нейното изучаване, включително и от български студенти. През 40-те години славистиката се развива и в други страни. Проследено е възникването на академичната славистика в Хабсбургската монархия.

Забележки: В дисертационния труд установих отделни неточности, както и необходимост от редакторски поправки, които би било добре да се вземат под внимание при публикацията на труда и които имат по-скоро козметичен характер, без да намаляват неговата стойност като цяло.

1. А. Към стр. 28 – издаването на чешката граматика на Й. Добровски основателно е посочено като преломен момент за възникването на бохемистиката и в по-широк смисъл славистиката като научна дисциплина, но в името на точността трябва да се

отбележи, че авторът щедро споделя свои научни възгледи с мнозина колеги от неговия изследователски кръг още от 90-те години, така че някои техни граматики, излезли преди неговата, антиципират идеите му, които са публикувани от негово собствено име едва през 1809 г. (срв. историята на чешкия книжовен език от Фр. Цуржин – Прага, 1985).

Б. Езикът от епохата на барока/рекатолизацията е по-скоро непроучен, отколкото „увреден“, сериозно е засегната неговата позиция в публичната комуникация и в очите на самите му носители, за които идеал остава езикът на XVI в. Това е социолингвистичният аспект на неговата употреба, докато собствената му структура в рамките на езиковата норма не е съществено засегната. Представата за неговата „увреденост“ идва от ниското самочувствие на носителите му в края на XVIII и началото на XIX в., а не като обективна даденост. Това е същинската причина Й. Добровски да се обърне към езика от XVI в. като еталон и идеал за неговите съвременници.

В. Доколкото ми е известно, няма преки сведения, че фалшификацията на Кралодворския и Зеленохорския ръкопис е извършена лично от В. Ханка. Предполага се с голяма доза вероятност, че авторът е някой от неговия кръг, възможно и самият той, но в името на прецизността е добре да се отбележи, че няма преки свидетелства за това кой е вдъхновителят и кой – изпълнителят на това дело.

2. На второ място посочвам отделни редакторски поправки на неточности, възникнали под влияние на езика на изследваните документи. Тук спадат няколко термина: Най-съществена е забележката за термина *старославянски език* – твърде неточен превод на чеш. *staroslověnský jazyk*. Като приемам, че авторката използва терминологията на съответната епоха, когато са възникнали текстовете, трябва да отбележа че *staroslověnský* е термин, който се използва в чешката наука от възникването ѝ досега само за Кирило-методиевия език, никога не е бил смесван със *stasroslovanský* (=старославянски). По-уместно е за абсолютното начало на славистиката да се говори за Кирило-методиев език, а от трудовете на П. Й. Шафарик нататък спокойно може да се използва терминът *старобългарски*, тъй като по същество българският му характер е доказан от него.

Също терминологична е забележката ми за *шляхта* и *шляхтичи* (чеш. *šlechta, šlechtici*), които в българските условия се асоциират с полската история и е по-добре да се превеждат като *аристокрация*, *аристократи*. Подобно е положението при *литературен език*, по-добре е да се използва *книжовен език*, защото *литературен* се

отнася само до художествената литература. Освен това чеш. *moderní* се използва в значение на ‘съвременен’, не толкова като ‘модерен’.

Останалите ми забележки са за отделни езикови неточности, които са естествени при разработването на такъв мащабен труд и въз основа изключително на чуждоезичен изворов материал и не намаляват достойнствата на работата като цяло. Позволих си да ги отбележа и споделя с авторката главно във връзка с евентуално издаване на цялостния труд, каквото препоръчвам да бъде направено.

Дисертацията включва в научно обръщение необнародвани или частично обнародвани документи от Литературния архив в Прага – лични фондове на чешките книжовници В. Ханка, П. Й. Шафарик и Фр. Палацки, на Иван Шопов. За първи път са използвани и данни от личния фонд на Алоис Шембера – един от първите преподаватели в катедрата по славистика на Виенския университет. Архивните материали са допълнени с литературни източници от архива на Народния музей в Прага (Archivní Sbíрка, Oddělení rukopisů), както и от 19 публикувани старопечатни документални сбирки от архивната колекция на Славянската библиотека в Прага. Общо библиографията включва повече от 170 заглавия по темата.

Авторефератът вярно отразява съдържанието на целия текст, както и изводите от него и научните приноси на авторката.

В заключение искам да подчертая, че представеният от доц. Теодоричка Илиева Готовска-Хенце дисертационен труд на тема „Българите в чешко-руския книжовен обмен (30-те–60-те години на XIX в.)“ представя зрял синтез на натрупания материал по история на славистиката. Както във фактографско, така и в методологическо отношение текстът е приносен за изследването на темата и особено за значението именно на руските и чешките учени за въвеждането на българския народ в сферата на проучване от тогавашната наука. Това е солидно изследване на обширен изворов материал, част от който не е оценен достатъчно в досегашните изследвания и чиито резултати са обобщени с вещина и научна добросъвестност. Изводите са значими за науката като цяло, въз основа на което предлагам на Теодоричка Илиева Готовска-Хенце да бъде присъдена научната степен „доктор на науките“ в област на висше образование Хуманитарни науки, професионално направление 2.2. История и археология, научна специалност 05.03.04. Нова и най-нова обща история, за което аз убедено ще гласувам.

9.7.2020 г.

Рецензент: